

*Динікова Лілія Шерифівна,
кандидат культурології, викладач кафедри української мови, літератури
та культури ФЛ НТУУ «КПІ»*

**Кримськотатарсько-російська двомовність «Терджимана» як
конструктив культурного поступу**

Започаткування основних цивілізаційних засад кримськотатарського етносу тісно пов'язується зі становленням ісламу як наймолодшої світової релігії. Для Криму з його унікальними культурними і соціально-історичними умовами життя народів проблема налагодження ефективної взаємодії між представниками різних культур завжди була злободенною. Розвиток в умовах полікультурності є однією з першочергових потреб багатонаціонального Криму.

Активну роль у культурних перетвореннях у Криму, в освоєнні кримськими татарами всього багатства європейської і російської культур при збереженні власних культурно-релігійних традицій зіграв просвітник І. Гаспринський. По суті, він став зачинателем і лідером культуротворчих процесів у кримськотатарському суспільстві на зламі ХІХ–ХХ ст. Найдієвішим способом поширення ідей І. Гаспринського щодо культурного поступу тюрко-мусульманських народів було друковане слово, зокрема видання періодики.

Першим кримськотатарським періодичним виданням став заснований І. Гаспринським «Терджиман» («Перекладач»). І. Гаспринський чудово розумів усю важливість друкованого слова як основного засобу формування мовної картини світу, образу навколишньої дійсності, а в полікультурному суспільстві – основного засобу публічної, організованої міжкультурної комунікації. Надзавданням такого видання було

формування національно-лінгвокультурного суспільства, колективний простір якого став би простором міжкультурної комунікації.

«Терджиман», заснований у 1883 р., відіграв провідну роль у модернізації мусульманського суспільства, подоланні культурних бар'єрів, формуванні єдиного культурного простору. Головною ідеєю «Терджимана» був культурний поступ кримських татар через міжкультурну взаємодію, взаємне знайомство мусульман і росіян з культурою, релігією і побутом одне одного.

Однією з причин довговічності видання була двомовність газети – вона видавалася російською та кримськотатарською мовами; тюркська частина «Терджимана» була зрозуміла всім народам від Криму до Поволжя, Кавказу і Середньої Азії. Це особливо значимо в контексті значного культурного бар'єра для кримотатар – більшість населення наприкінці ХІХ–на початку ХХ ст. не володіла російською мовою. Йому були недоступні книги, газети, журнали, що видавались російською мовою. Бібліотеки, яких було дуже мало, взагалі не мали книг рідною мовою. Населення було позбавлене можливості особистого спілкування з прогресивною частиною російської інтелігенції. Мовний бар'єр був дуже великою перешкодою для розширення культурного світогляду кримських татар, залучення їх до досягнень науки, техніки, мистецтва, літератури. Обмежені можливості отримання інформації гостро відчувалися в культурному і суспільному житті татар. Було утруднено спілкування з передовим російським учительським середовищем.

Просвітник писав: «Унаслідок незнання російської мови і писемності кримські татари геть позбавлені можливості знайомитись з Росією і її життям, також як і отримати будь-які знання про покращення і вдосконалення у сферах промисловості, землеробства і таке інше. Крім цього, нерідко найнеобхідніші урядові розпорядження не доходять до

татарського народу в належному стані. Це вводить татар у ненавмисні омани і призводить до їх нещасності». Відсутністю належної пропаганди кримськотатарською мовою він пояснював еміграцію кримських татар, їх ухиляння від служби в перші роки після введення загальної військової повинності: «До цих пір помітна недовіра до російської народної школи і таке інше є роковим наслідком повного незнання ними своєї вітчизни, її духу і порядку» [2, с. 13]. Багато непорозумінь, що були щоденною проблемою в житті простих кримських татар, були в більшості випадків пов'язані з неволодінням російською мовою, а тому і з неможливістю ознайомитись з відповідними офіційно перевіреними відомостями. «За подібних обставин, – писав трохи пізніше І. Гаспринський у своєму творі «Русское мусульманство», – і в [цих] умовах ніяка солідарність, свідоме співчуття неможливі, а навпаки, нерідко помилково або через непорозуміння виникають такі обставини, що вселяють серед мусульман похмурі очікування, страх майбутнього, пасивне озлоблення і, так би мовити, ще більше занурення в самих себе, в свій спертій душний світець...» [3, с. 44]. Це зовсім не сприяло порозумінню російської адміністрації з кримськотатарським населенням Таврійської губернії. Для зміни ситуації, що склалась у цій справі, І. Гаспринський бажав стати корисним і рідному народові, і державі. Для цього він вважав «дуже корисним знайомити татар з нашою вітчизною, її життям і законами через посередництво татарської писемності, що значно між них розповсюджена, поки вони не будуть у масі достатньо навчені російської» [2, с. 12]. Дійсно, кримські татари в більшості випадків були досить писемні й уміли писати і читати рідною мовою. Практично всі діти відвідували конфесійні мектебе при мечетях, де їх навчали правилам віри, набору необхідних молитов і основам кримськотатарської грамоти. Читати і писати в той час вміли навіть жінки, що було вкрай нетиповим явищем серед інших етнічних груп

Російської імперії. Бажаючи використати можливості народної писемності кримських татар, І. Гаспринський далі писав міністру: «Щоб у цьому відношенні бути якось корисними моїм співплемінникам і дати їм можливість орієнтуватись серед суперечливих, нерідко безглузких відомостей і понять і щоб по можливості ознайомити їх з нашою просторою батьківщиною – я вважаю доцільним і наважився здійснити видання татарською мовою тижневого журналу» [2, с. 14].

Першу програму двомовної газети «Терджиман» було затверджено 12 лютого 1883 р. У ній передбачалося публікувати матеріали цілком лояльні уряду, але дуже необхідні населенню. Ця програма була дещо вузька та обмежена, проте з розвитком видання вона постійно змінювалася і розширювалася, охоплюючи дедалі більше коло питань. Удосконалення програми «Терджимана» мало на меті охопити якнайширші сторони життя кримських татар. Тож порівняння перших програм з останніми їх варіантами дає можливість говорити про еволюційний, прогресивний розвиток цього видання.

Від самого початку І. Гаспринський задумав видавати газету «Терджман-Перекладач» як двомовну – всі матеріали мали друкуватись у точному перекладі російською і кримськотатарською мовами. Дуже довго він був і майже єдиним автором, і перекладачем численних публікацій. У першій редакційній статті І. Гаспринський писав про те, якою він бачить мету свого видання. Він розглядав її через програмні положення, відзначаючи при цьому, що російський текст збігатиметься зі зворотами тюркської мови і поняттями мусульман стосовно святості та серйозності всього друкованого, а також що «Терджиман-Перекладач» слугуватиме провідником тверезих, корисних свідчень з культурного життя в середовищі мусульман і своєю чергою знайомитиме російське з їх життям, поглядами і потребами. «При успіху справи, – писав І. Гаспринський, – я

припускаю просити про дозвіл видавати популярне видання по-татарськи з паралельним перекладом на російську, оскільки, користуючись значною письменністю татар і татарок, можна, мені здається, вплинути на розумовий стан і послабити багато забобонів і помилок, що гальмують їх більш тісне і свідоме єднання з росіянами» [4, с. 2].

У своїй газеті І. Гаспринський особливу увагу приділяв увагу питанням мовного спілкування. Він вважав для людини дуже важливим володіння мовами інших народів. Просвітник відзначав, що економічний і культурний прогрес народу тісно пов'язаний з освоєнням інших мов.

Боротьба як за збереження та розвиток рідної мови, так і за вивчення та поширення серед населення російської мови викликала глибоку повагу до І. Гаспринського серед усіх прошарків населення. Інтелектуальна еліта заможних мусульманських народів і країн досить тепло сприйняла появу газети з Бахчисарая. Інтелектуальна еліта заможних мусульманських народів і країн досить тепло сприйняла появу газети з Бахчисарая. Передплачували її і представники інших верств населення. Серед них були насамперед вчителі, парафіяльне духовництво, селяни, ремісники, робітники. Для найменш забезпечених читачів «Терджиман» передплачували власники кав'ярень. Таким чином, газета І. Гаспринського була відома всім верствам і прошаркам мусульман Росії і багатьох іноземних країн.

Найширша географія розповсюдження газети «Терджиман-Перекладач» свідчить про її величезну популярність. Вона практично не знала територіальних меж, особливо в тих регіонах, де жили тюркомовні народи. Газета стала реальним зв'язком народів «Великого Турану» саме на культурному і просвітницькому теренах, що особливо притаманне всій прогресивній діяльності І. Гаспринського.

Отже, просвітницька діяльність І. Гаспринського, зокрема видання ним двомовної газети «Терджиман», дала можливість вивести один із найбільш відсталих і неосвічених народів Російської імперії – тюрко-татарський – на шлях розвитку й прогресу.

1. Сультимова Ж. Б. Двухязычие как базовое основание межкультурной коммуникации: на материалах Республики Бурятия : автореф. дис. ... канд. культурол. / Жаргалма Будэжаповна Сультимова. – Восточно-Сибирская гос. академия культуры и искусств, 2005. – 17 с.
2. С. У. Эдебиятынъ тежмяюлинде матбуатынъ ролю // Илери. – 1927. – № 3.
3. Гаспринский И. Русское мусульманство. Мысли, заметки и наблюдения / И. Гаспринский. – Симферополь : Изд-во тип. Спиро, 1881. – С. 44.
4. Чобан-заде Б. Газетеджилигимизинъ тарихына догъру. Биринджи девир / Б. Чобан-заде // Илери. – 1927. – № 9.